

Mª AZUCENA PENAS IBÁÑEZ
UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE MADRID
ERLA ERLENDSDÓTTIR
HÁSKÓLA ÍSLANDS

Með hjartað í lúkunum eða buxunum¹ Um myndhvörf í spænskum og íslenskum orðasamböndum

1 Inngangur

Undanfarin ár og áratugi hafa fræðimenn um víða veröld ritað bækur og greinar í anda hinna svokölluðu hugrænu fræða. Mörgum hefur orðið tíðrætt um myndlíkingar í máli og hugsun í skrifum sínum en meðal þeirra sem hafa beint sjónum að myndhvörfum í tungumálinu eru Lakoff og Johnson (2001). Sporgöngumenn þeirra á Spáni eru fræðimenn við ýmsa háskóla landsins, meðal annars í Granada og Barcelona. Þeir fræðimenn, sem einkum hafa skoðað spænsk orðasambönd frá sjónarhóli hugrænna málvísinda, eru Antonio Pamies og Eva María Iñesta (2000, 2002, Pamies 2001a). Þau smíðuðu líkan til að flokka orðasambönd og til að bera saman myndhvörf í orðasamböndum ólíkra tungumála með það fyrir augum að greina hvort þau væru algild eða ekki. Líkanið er byggt á hugmyndum Lakoffs og Johnsons um hugtaks-

1 Endurbirt með leyfi *Orða og tungu*.

myndhvörf en einnig er leitað í smiðju ýmissa annarra kennimanna í hugrænni merkingarfræði.

Í rannsókn byggðri á áður nefndu líkani báru höfundar þessarar greinar saman orðasambönd í spænsku og íslensku.² Hér er ætlunin að gera grein fyrir rannsókninni sem náði til samtals sex marksviða en þrjú þeirra verða reifuð og orðasambönd sem heyra undir þau. Meginniðurstaða samanburðarins er sú að sömu hugtaksmyndhvörf liggja að baki mörgum þeim íslensku og spænsku orðasamböndum sem rannsóknin náði til.

Efnisskipan greinarinnar er þannig að í öðrum kafla eru hugmyndir hugfræðinga um hugtaksmyndhvörf kynntar til sögunnar. Þá er í stuttu máli fjallað um orðasambönd og hugræn fræði og í framhaldi af því er sagt frá hugmyndum spænsku fræðimannanna Pamies og Iñesta og rannsóknum þeirra á orðasamböndum. Síðan er sagt frá samanburðinum á íslenskum og spænskum orðasamböndum og að því búnu er niðurstaðan dregin saman í lokaorðum.

2 Myndhvörf, hugtaksmyndhvörf og viðtekin myndhvörf

Þeir fræðimenn, sem aðhyllast hugræn fræði, telja myndhvörf gegna veigamiklu hlutverki í allri skynjun og hugsun mannsins; myndmál sé ríkur þáttur í tilveru hans og að myndhvörf gegnsýri tungumálið (Lakoff og Johnson 2001:39; Fichtner 1992). Sumir ganga jafnvel svo langt að segja að myndhvörf séu grundvöllur allrar hugsunar (Lakoff og Johnson 2001:39; Zanotto et al. 2002:11).

Myndhvörf eru samkvæmt *Íslenskri orðabók* (2002:1029) ‘líking, myndlíking, það að orð fær (fyrir líkingu) aðra merkingu en það hefur upphaflega’, t.d. *fótur á borði*, *tínballi*. Jakob Benediktsson útskýrir hugtakið sem „notkun orða og hugtaka í myndrænni (óeiginlegri) merkingu“ á þann hátt að „venjuleg merking þeirra færist yfir á annað merkingarsvið“ (1983:187). Á svipuðum nótum

2 Í grein, sem höfundar birtu í *Tonos Digital*, riti Háskólans í Murcia (2014), er gerð grein fyrir niðurstöðum á samanburði á orðasamböndum í nokkrum tungu málum, m.a. íslensku og spænsku.

er skilgreining Lakoffs og Johnsons sem segja myndhvörf vera það að „skilja eitt í gegnum annað“³ (2001:41).

Myndhvörf eru lykilatriði í kenningum hugrænnar mál- og merkingarfræði og grunnur kenningarinnar um hugtaksmyndhvörf. *Hugtaksmyndhvörf* eða *hugtakslíkingar* eru samsettar úr tveimur sviðum. Annars vegar er *upptakasvið* og hins vegar *marksvið*. Á *upptakasviði* vísa hugtök alla jafna til þess áþreifanlega. Á *marksviði* vísa þau aftur á móti til hins sértæka eða óhlutbundna. Eins og Þórhallur Eypórsson bendir á eru *upptakasvið* og *marksvið* í „raun sambærileg við kennilið og myndlið í hefðbundinni umfjöllun um myndhvörf og líkingar“ (2012:247). Kerfisbundin miðlun, eða yfirfærsla, þátta frá *upptakasviði* til *marksviðs* kallast *vörpun* en frá *upptakasviðinu* varpast eða yfirfærast þættir sem skýra *marksviðið*.

Þekkt dæmi úr ranni hugrænna líkingafræða er til að mynda hugtakslíkingin ÁSTIN ER FERÐALAG þar sem *upptakasviðið* er FERÐALAG og *marksviðið* ÁSTIN. Svo má velta vöngum yfir því hvert stefnir í þessu ástarsambandi, hvaða hindranir verða á vegi þeirra sem mynda sambandið, hvort það verði aftur snúið þegar að krossgötum er komið eða hvort komið sé að leiðarlokum og þar fram eftir götunum (Lakoff 1993). Annað dæmi er DEILUR ERU STRÍÐ þar sem beitt er myndmáli sem heyrir undir átök eða stríð eins og sjá má í dæmum á borð við *Í umræðuþættinum ræðst Jón að andstæðingi sínum og sagði skoðanir hans með öllu óverjandi* (Lakoff og Johnson 2001:40–43). Önnur kunn hugtakslíking er LÍKAMINN ER ÍLÁT sem skýtur upp kollinum m.a. þegar geðshræring eins og *reiði* á í hlut: REIÐI ER HEITUR VÖKVI Í ÍLÁTI (Lakoff og Kövecses 1987; Lakoff 1993). Þessi hugtakslíking liggur að baki orðasamböndum eins og að *springa úr reiði*, það *sýður á einhverjum af reiði* og *froðufella af reiði*. Þá má geta þess að Lakoff og Johnson (2001) telja *viðtekin myndhvörf* vera hugtakslíkingar sem eru inngrónar í mál og hugsun afmarkaðs hóps eða samfélags þar sem þær eiga alla jafna langa sögu að baki. Sumar hugtakslíkingar standa fastari fótum en aðrar eins og til dæmis ÁSTIN ER FERÐALAG í samanburði við ÁST ER SAMEIGINLEGT LISTAVERK. Sú síðarnefnda gæti verið skammlíf hugtakslíking innan afmarkaðs hóps málсамfélagsins.

3 „La esencia de la metáfora es entender y experimentar un tipo de cosa en términos de otra.“ Í grein sinni orðar Bergsveinn Birgisson þessa hugsun Lakoffs og Johnsons sem „að skilja eitt í gegnum annað“ (2012:43). Fichtner skrifar: „to see something as something else“ (1992:3).

Myndhvörf spretta oft af líkamlegri reynslu eða viðbrögðum líkamans við ýmiss konar áreiti. Samanburðarrannsóknir hafa leitt í ljós að í ólíkum menningarsamfélögum lýsir geðshræring sér á svipaðan hátt (Wierzbicka 1999, 2000). Með það í huga hafa margir kennimenn á sviði merkingarfræði aðhyllst þá skoðun að myndhvörf spretti meðal annars af sammannlegri reynslu og eru dæmi þar um í myndmáli ólíkra menningarsamfélaga. Því skal þó haldið til hags að myndhvörf eru mörg hver menningarbundin (Dobrovolskij og Piirainen 2006) og ná ekki út fyrir hugmyndaheim og menningu stakra heimsálfa (algild myndhverfð orðasambönd í Evrópu kallast alla jafna „Euroversals“) eða þjóða, samanber myndmál sem á rót sína að rekja til nautaats, til dæmis, og á sér ekki hliðstæður í öðrum tungumálum en spænsku (Luque Durán og Manjón Pozas 1998).

3 Orðasambönd og hugræn fræði

3.1 Um orðasambönd, myndhvörf og líkingar

Efniviður í orðasambönd, orðtök og orðatiltæki er gjarnan sóttur í smiðju myndhvarfa og líkinga. Að undanfögnu hafa fræðimenn, sem aðhyllast hugræn fræði, skoðað myndhvörf í orðasamböndum með það fyrir augum að greina þau, einkum þann hugtakslega veruleika sem liggur að baki þeim, til dæmis í orðasamböndum sem tjá hræðslu, hungur, ofát, reiði og fleira í þeim dúr. Vöngum er velt yfir því hvaða hugtakslíkingar liggi að baki orðasamböndum eins og *náðfölna af skelfingu*, *springa úr reiði*, *vera gutlandi svangur* eða *éta sig í belg*. Eins og áður sagði eru hugfræðingar almennt þeirrar skoðunar að líkingar og myndhvörf eigi gjarnan upptök sín í líkamsreynslu. Þegar við finnum fyrir hræðslu þá bregst líkaminn við með ýmsum hætti, til dæmis örari hjartslætti eða öfugt, hækkuðum blóðþrýstingi, breyttu hitastigi, örari andardrætti, jafnvel þvagláti ef því er að skipta. Svipað er uppi á teningnum þegar við reidumst eða sveltum heilu hungri. Viðbrögð líkamans eða manneskjunnar geta orðið kveikjan að orðasambandi. Og þar sem lífeðlisfræðileg viðbrögð líkamans eru alla jafna sammannleg (Wierzbicka 1999) má álykta sem svo að hugtaksmýndhvörfin, sem

liggja að baki orðasamböndum af því tagi sem hér eru til umfjöllunar, séu algild (sjá Kövecses 1995:181–182). Þá má allt eins álykta að orðasambönd af sama toga séu það líka.

Í skrifum sínum bendir Pamies (2001b, 2002) á að hugræn fræði, einkum hugræn merkingarfræði, hafi auðveldað til muna rannsóknir í orðasambandafræði og boðið upp á kenningaramma sem hefur gert fræðimönnum á þessu sviði kleift að skipa orðasamböndum í kerfi í samræmi við hugtakslíkingar, vensl þeirra og andstæður sem þau mynda. Slík flokkun og skilgreining er að hans mati markvissari og nákvæmari en aðferðir sem hafa verið notaðar hingað til, t.a.m. flokkun eftir stafrófsröð. Einnig telur hann að kenningar hugfræðinga nýtist í þýðingarfræði með þeim hætti að flokkun byggð á hugtakslíkingum auðveldi að finna viðeigandi jafnheiti orða eða orðasambanda á milli ólíkra tungumála (Pamies 2001b, 2002; Penas (ritstj.) 2009).

3.2 Orðasambönd og hugmyndir spænskra fræðimanna

Eins og áður var vikið að hafa Antonio Pamies og Eva María Iñesta, fræðimenn við Granadaháskóla, smíðað líkan sem byggir á hugmyndum Lakoffs og Johnsons og fleiri sérfræðinga og áhugamanna um hugræn fræði og merkingarfræði (Wierzbicka; Dobrovol'skij; Kövecses; Moreno Cabrera). Markmiðið með líkaninu var að komast að því hvort sameiginleg hugtaksmyndhvörf eða hugtakslægur veruleiki lægi orðtökum eða orðasamböndum til grundvallar í mismunandi tungumálum; en einnig hvort hægt væri að flokka orðasambönd eftir hugtaksmyndhvörfum sem eru að baki þeim.

Pamies og Iñesta benda á að þótt myndhvörf falli undir sama marksvið sé ekki þar með sagt að orð eða orðasambönd, sem byggjast á þeim, séu algerlega samræð, þ.e. hafi sömu eða næstum sömu merkingu. Séu þau samræð ætti að vera unnt að skipta um þau í hvaða samhengi sem er án þess að merkingarbreyting verði. Þau benda hins vegar á að þegar myndhverfar yrðingar eru á sama marksviði og sama upptakasviði megi segja að talsverð líkindi séu með þeim. Í rannsókn þeirra er því litið svo á að tvö orðtök séu jafnheiti að því leyti að skilgreiningin er sú sama, t.d. *Jón náfölnaði af*

skelfingu, Jón stírnaði af skelfingu, Jón lamaðist af skelfingu, Jón gerði í sig, Jón missti hjartað í buxurnar, Jón vætti buxurnar. Orðasamböndin eða yrðingarnar tjá allar það sama: 'Jón varð hræddur', þ.e. þau tjá 'hræðslu'.

Áður var sagt að *marksvið* og *upptakasvið* mynduðu eina heild sem kallast *hugtaksmyndhvörf* eða *hugtakslíkingar*. Pamies og Iñesta bæta við tveimur sviðum sem nú skal lítið nánar á: Hið fyrra kalla þau *grunnmynd* (*modelo icónico*) en það er annað tveggja millistiga á milli upptakasviðs og myndlíkinga. Það getur verið samsett úr tveimur eða fleiri þáttum af upptakasviðinu. Þá tekur við svið sem þau nefna *erkimyndhvörf* eða *erkilíkingar* (*archimetáfora*). Um er að ræða næst síðasta þrepið í líkaninu og er það nánari útlistun á hverjum og einum lið eða þætti sem fellur undir *grunnmynd*. Að lokum kemur sjálf myndlíkingin. Í *Töflu 1* er líkan Pamies og Iñesta (2000) fyrir marksviðið hræðslu.

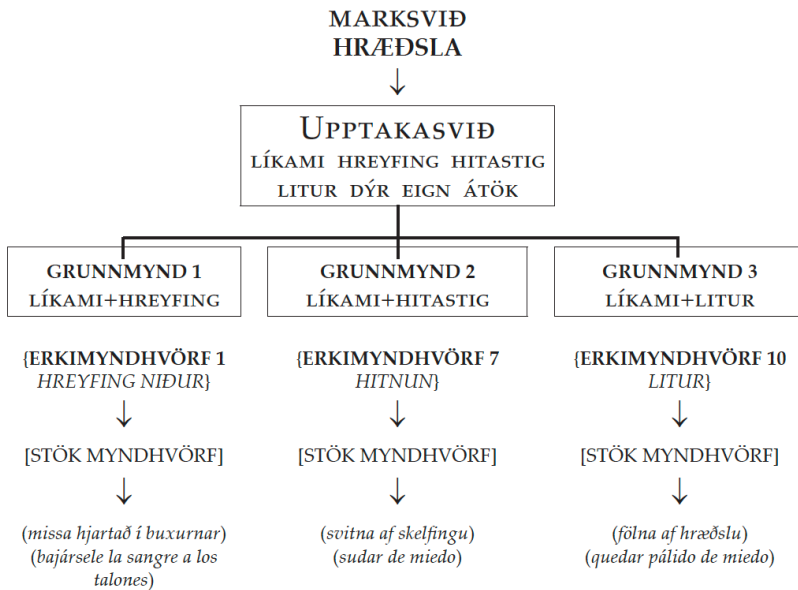
VERA HRÆDDUR / HRÆÐSLA

	UPPTAKA-SVIÐ	GRUNN-MYND	ERKIMYNDHVÖRF	
M A R K S V I Ð : H R Æ Ð S L A	LÍKAMI HREYFING HITASTIG LITUR DÝR EIGN ÁTÖK	1. [LÍKAMI] + [HREYFING]	1. Hræðsla er líkamshreyfing niður (á við)	M Y N D L Í K I N G A R
			2. Hræðsla er líkamshreyfing upp (á við)	
			3. Hræðsla er líkamshreyfing inn (á við)	
			4. Hræðsla er líkamshreyfing út (á við)	
			5. Hræðsla er líkamsskjálfti	
			6. Hræðsla er það að geta ekki hreyft sig	
		2. [LÍKAMI] + [HITASTIG]	7. Hræðsla er þegar líkaminn hitnar	t.d. 1.1. með hjartað í buxunum
			8. Hræðsla er þegar líkaminn kólnar	
			9. Hræðsla er þegar líkaminn hitnar og kólnar í senn	
		3. [LÍKAMI] + [LITUR]	10. Hræðsla er litaskipti	
		4. [DÝR]	11. Hræddur maður er dýr	
		5. [EIGN]	12. Hræðsla er eign manneskjunnar	
			13. Hræðsla nær tökum á manneskjunni	
		6. [ÁTÖK]	14. Hræðsla ræðst á manneskjuna	
			15. Hræðsla er að vera hvorki lífs né liðinn	
			16. Hræðsla drepur manneskjuna	

Tafla 1. Líkan fyrir mark- og upptakasviðið HRÆÐSLA⁴

4 Byggt á Pamies- og Iñesta (2000:68).

Einnig má setja líkanið upp með eftirfarandi hætti: efst er marksviðið (hræðsla) sem hvílir á upptakasviði og þar fyrir neðan kemur grunnmyndin og þannig koll af kolli uns komið er að stökum myndlíkingum sem liggja að baki orðasambandi eða orðasamböndum. Tölur og myndir skýrast betur við einstök dæmi í eftirfarandi köflum.

Mynd 1. Líkan fyrir mark- og upptakasviðið hræðsla.

4 Samanburður á spænskum og íslenskum orðasamböndum á marksviðunum *hræðsla, hungur og ofát*

4.1 Inngangur

Nú skal vikið að spænsk-íslensku samanburðarrannsókninni sem er kjarni þessarar greinar. Þess má geta að í rannsókninni var að flestu eða öllu leyti farið eftir hugmyndum Pamies og Iñesta (2000, 2002; Pamies 2001a). Til að byrja með var ákveðið að takmarka rannsóknina við eftirfarandi merkingarsvið eða marksvið: HRÆÐSLA (sp. MIEDO), HUNGUR (sp. HAMBRE), MEGURD (sp. DELGADEZ),

OFÁT (sp. COMER MUCHO), REIDI (sp. IRA) og VINNA (sp. TRABAJO). Hér verða þrjú marksvið reifuð og orðasambönd sem heyra undir þau. Marksviðin, sem urðu fyrir valinu, eru *vera bræddur / bræðsla*, *vera svangur / hungur* og *borða of mikið / ofát*.

Í fyrstu voru fundin orðasambönd⁵ sem féllu undir marksviðið *bræðsla*. Þá var hafist handa við að skipa orðasamböndunum í svið í samræmi við upptök þeirra, þ.e. þau voru flokkuð eftir *upptakasviði* og í framhaldinu undir áðurnefnda *grunnmynd*. Þannig á orðasambandið *missa hjartað í buxurnar* sér marksvið sem í því tilviki er HRÆÐSLA. Marksviðið hvílir aftur á móti á upptakasviði og grunnmynd. Grunnmyndin er í þessu tilviki samsett, þ.e. tvö *upptakasvið* koma hér við sögu: annars vegar [LÍKAMI] og hins vegar [HREYFING].

Grunnmyndin greinist síðan í nokkur undirsvið. Til að mynda deilist grunnmyndin [LÍKAMI] + [HREYFING] í *erkimyndhvörf* eftir því hver stefna hreyfingarinnar er. Hreyfingin getur verið: HREYFING UPP, HREYFING NIÐUR, HREYFING ÚT, HREYFING INN og þar fram eftir götunum (sjá Pamies og Iñesta 2000; Pamies 2002). Í orðasambandinu *missa hjartað í buxurnar* stefnir hreyfingin niður á við. Og það á einnig við um *blóðið sem fer niður í hala* (*bajarsele la sangre a los talones a alguien*) hjá Spánverjum þegar þeir verða skelkaðir (samanburðarrannsóknin nær ekki til spænsku eins og hún er notuð í öðrum löndum en Spáni).

4.2 Hræðsla

Lítum nánar á marksviðið *bræðsla* og hvernig hún er látin í ljós í nokkrum orðasamböndum á þessum tveimur tungumálum. Fyrst skal segja frá myndhvörfum þar sem hreyfing niður er undirliggjandi, eða það sem fellur undir *modelo icónico 1* – sem við köllum hér til hægðarauka GRUNNMYND 1.

GRUNNMYND 1 [LÍKAMI] + [HREYFING]

Moreno Cabrera (1997) kemst að þeirri niðurstöðu að í mörgum tungumálum veraldar beiti málnotendur kerfisbundið staðarmynd-

5 Helstu heimildir: Ruiz (1998), García-Page Sánchez (2008), *Orðasambandaskrá Orðabókar Háskóla Íslands*, Jón Hilmar Jónsson (2005), Jón G. Friðjónsson (2006), *Íslensk orðabók* (2002).

hvörfum til að tjá það sem þeir skynja (svengd, hatur, depurð, kulda o.s.frv.). Það gerist þannig að þolandinn birtist annaðhvort sem „aðsetur“ eða „áfangastaður“ tilfinninganna. Með þessa hugmynd Morenos Cabrera í huga er eftirfarandi grunnmynd [LÍKAMI] + [HREYFING] skipt í sex undirflokka eða erkimyndhvörf: *Hræðsla er líkams breyting niður (á við)*, *hræðsla er líkamsbreyting upp (á við)*, *hræðsla er líkamsbreyting inn (á við)*, *hræðsla er líkamsbreyting út (á við)*, *hræðsla er líkamsskjálfti*, *hræðsla er það að geta ekki breytt sig* (Pamies og Iñesta 2000, 2002; Pamies 2001a). Verður nú fjallað stuttlega um hvern flokk fyrir sig.

1. Hræðsla er líkamsbreyting niður (á við)

Í erkimyndhvörfunum *hræðsla er líkamsbreyting niður (á við)* á sér stað yfirfærsla eða vörpun sem er í samræmi við hugtaksmyndhvörf sem Lakoff kallar HRÆDSLÁ ER FALL en einnig mætti setja það undir hugtaksmyndhverfinguna NIÐUR ER MINNA sem aftur á móti felur í sér HRÆDSLÁ ER SAMDRÁTTUR. Þessi mynd á sér upptök í líkamanum sem fer í keng en slík hreyfing er dæmigerð fyrir hræðsluviðbrögð.

Íslenska: *Missa hjartað í buxurnar, hjartað fer niður í brækur, brökkva saman (af hræðslu), kíkna í hnjáliðunum af hræðslu, svitna í hnésbótum.*

Spænska: *Bajársele la sangre a los talones (a alguien)*, ‘missa blóðið niður í hæla’, *encogerse el corazón (a alguien)* ‘hjartað herpist saman (á einhverjum)’, *encogerse el ombligo (a alguien)* ‘naflinn herpist saman (á einhverjum)’.

2. Hræðsla er líkamsbreyting upp (á við)

Hér er í grunninn sama mynd og áður var til umfjöllunar nema hvað nú er hreyfingin upp á við. Í tveimur fyrstu dæmunum er hreinlega um eitt og sama orðasambandið að ræða í báðum tungumálunum. Þriðja dæmið er athyglisvert fyrir það að í íslensku er það líkamlegur úrgangur sem hreyfist upp á við til hjartans; í spænsku eru það kynfæri karla sem færast upp (á við) og líkt við hálsbindi á bringu þess sem er óttasleginn.

Íslenska: *Hárin rísa á höfði einhvers, vera með hjartað í hálsinum, fá bland fyrir hjartað.*

Spænska: *Ponersele los pelos de punta (a alguien), 'hárin rísa á höfði einhvers', subírsele el corazón a la garganta 'hjartað fer upp í háls', ponersele los cojones de corbata 'kynfæri karls fara upp að hálsi'.*

3. Hræðsla er líkamsbreyfing inn (á við)

Hræðsla getur í sumum myndum breyst í geranda sem framkvæmir verknaðinn sem um ræðir, í þessu tilviki fer hræðslan á kreik og þrengir sér inn í mannslíkamann. Hér skýtur upp kollinum hugmynd Lakoffs og Johnsons um að LÍKAMINN SÉ ÍLÁT sem eitt-hvað er sett í eða sem fyllist.

Íslenska: *Fyllast skelfingu, fyllast hræðslu, fyllast ótta.*

Spænska: *Tener el miedo metido dentro (del cuerpo) 'hræðslan hefur komið sér fyrir inni (í líkamanum)', entrarle miedo/pánico a alguien 'einhver fyllist hræðslu/skelfingu'.*

4. Hræðsla er líkamsbreyfing út (á við)

Sumir hlutar líkamans og líkamsvessar geta leitað út. Þessi yfirfærsla tengist áður nefndri hugtakslíkingu Lakoffs og Johnsons, LÍKAMINN ER ÍLÁT. Í þessu tilfelli er líkaminn ílát sem tæmist gagnstætt því sem áður var reifað. Í þennan flokk má setja myndhvörf þar sem saur- og þvaglát koma við sögu, þ.e. þegar úrgangur líkamans – þvag og saur – leitar út úr líkamanum en þetta eru sammanleg hræðsluviðbrögð. Orðasambönd sem byggjast á slíkum myndlíkingum falla undir það sem kallast gróft mál hvort sem er í íslensku eða spænsku. Í báðum tungumálum er notkun skrauthvarfa algeng í þeirra stað og er þá sagt að gera í buxurnar eða *hacersele en los pantalones* (Casas Gómez 2000). Væntanlega er það til að draga úr grófleika yrðinganna þótt hugarmyndin sem slík sé enn til staðar. Í spænsku sem og í íslensku er líka sagt að *væta buxurnar* eða *gera í sig* eins og kemur fram hér að neðan.

Íslenska: *Augun standa á stilkum, vera utan við sig af hræðslu, gera í*

brækurnar af hræðslu, gera á sig af hræðslu, gera í sig, skíta á sig af hræðslu, skíta á sig, drulla á sig af hræðslu, vera drullubræddur, vera skíthræddur, míga á sig af hræðslu, vata buxurnar, skíta hjartanu af hræðslu.

Spænska: *Tener los ojos dilatados de miedo* ‘augun standa á stilkum af hræðslu’, *estar fuera de sí de miedo* ‘vera utan við sig af hræðslu’, *cagarse de miedo* ‘kúka á sig af hræðslu’, *estar cagado de miedo* ‘vera drullu-hræddur’, *ciscarse de miedo* ‘tæma görnina af hræðslu’, *bacérselo en los pantalones* ‘gera í buxurnar’, *mearse de miedo* ‘míga á sig af hræðslu’, *tener caguitis/caguetatis* ‘vera með drullu’, *apretar el culo* ‘herpa saman afturendann’.

5. Hræðsla er líkamsskjálfti

Þessi myndlíking byggist á hugmyndinni að *missa stjórn* á líkamanum sem felur einnig í sér eðlileg óttaviðbrögð. Í báðum málunum, sem hér eru borin saman, bregður ýmsum líkamshlutum fyrir í orðasamböndum sem láta í ljós hræðslu með þessum hætti, til að mynda tennur, fætur og hnjáliðir í íslensku, og tennur, fætur og hold í spænsku. Stundum birtast önnur myndhvörf í orðasambandinu þegar skjálftinn er yfirfærður á hluti eða efni eins og sést í spænska orðasambandinu *temblar como un flan* ‘skjálfa eins og karmellubúðingur’.

Íslenska: *Tennurnar glamra uppi í einhverjum af hræðslu, skjálfa af hræðslu/ötta, titra af hræðslu, nötra af hræðslu, skjálfa á beinunum, skjálfa á leggjunum, skjálfa eins og nástrá, röddin skelfur.*

Spænska: *Dar diente con diente* ‘tennurnar skella saman’, *temblar de miedo* ‘skjálfa af hræðslu’, *temblarle las carnes (a alguien)* ‘holdið skelfur/titra’, *estremecerse de miedo* ‘engjast af hræðslu’, *temblarle las piernas (a alguien)* ‘skjálfa á beinunum’, *temblar como un flan* ‘titra eins og karmellubúðingur’, *estar hecho/como un flan* ‘vera eins og karmellubúðingur’, *temblar como una hoja* ‘skjálfa eins og lauf’, *temblar como a zogue* ‘skjálfa/titra eins og kvikasilfur’.

6. Hræðsla er það að geta ekki hreyft sig

Það að geta ekki hreyft sig eða lamast af hræðslu heyrir undir upp-

takasviðið HREYFING. Má líta á myndlíkingarnar sem liggja að baki þessari mynd sem afbrigði af grunnmyndinni [LÍKAMI] + [HREYFING]. Það að tvær andstæðar hugmyndir – hreyfing og hreyfingarleysi – tákni hið sama (*hræðslu*) má skýra sem samsömun við raunveruleikann þar sem hræðsla getur jú valdið hvoru tveggja.

Íslenska: *Stirðna upp af hræðslu (óttu), vera lamaður af skelfingu (óttu, hræðslu), vera stökkefrosinn af hræðslu, vera stjarsfur af hræðslu, fá hjartastopp af hræðslu.*

Spænska: *Quedar petrificado de miedo* ‘verða steinrunninn af hræðslu’, *quedarse clavado de miedo* ‘vera sem niðurnegldur af ótta’, *quedarse sin aliento* ‘standa á öndinni af hræðslu’.

GRUNNMYND 2 [LÍKAMI] + [HITASTIG]

Geðshræringu fylgir breyttur líkamshiti og ekki er óalgengt að manneskjan hitni eða kólni af hræðslu. Það gefur tilefni til að smíða erkimyndhvörf fyrir marksviðið hræðsla. Í mörgum orðasamböndum í báðum tungumálum kemur kuldi við sögu og óbeint tengist kuldi myndlíkingunni *skjálfti* og *lömum* þar sem kuldi stuðlar að skjálfta og kuldi getur einnig leitt til hreyfingarleysis þegar viðkomandi „frys“ af hræðslu. Hið gagnstæða, það að hitna og afleiðingar þess, svitinn, tjáir einnig hræðslu eins og drepð verður á hér að neðan.

7. *Hræðsla er þegar líkaminn hitnar*

Íslenska: *Svitna af skelfingu.*

Spænska: *Sudar de miedo* ‘svitna af skelfingu’.

8. *Hræðsla er þegar líkaminn kólnar*

Íslenska: *Vera kaldur af hræðslu, kólna upp af hræðslu, blóðið frýs í æðum einhvers.*

Spænska: *Dejar helado a alguien* ‘verða kaldur af hræðslu’, *quedarse*

helado ‘kólna upp’, *helarse la sangre en las venas (a alguien)* ‘blóðið frýs í æðum einhvers’.

9. *Hræðsla er þegar líkaminn hitnar og kólnar í senn*

Það að hitna og kólna í senn eru algeng viðbrögð manneskjunnar þegar hún verður óttaslegin. Þessi viðbrögð eru undirliggjandi í orðasamböndum í bæði spænsku og íslensku:

Íslenska: *Það slær köldum svita um einhvern af hræðslu, það slær út köldum svita á einhverjum.*

Spænska: *Sentir sudores frías* ‘finna kaldan svitann’, *tener sudores frías* ‘það slær köldum svita um einhvern’.

GRUNNMYND 3 [LÍKAMI] + [LITUR]

Litir hafa margvíslega merkingu í menningarsamfélögum veraldar (Wierzbicka 1990) en úr þessum jarðvegi spretta myndlíkingar sem eru aftur á móti grunnurinn að orðasamböndum sem lúta að ýmsum tilfinningum, geðbrigðum og hugaræsingi. Vegna æðsamdráttar verða menn fölrir, nábleikir eða litlausir; menn verða aftur á móti rauðir ef æðarnar tútna út. Í báðum tungumálunum koma fyrir orðasambönd sem undirstrika fölva andlitsins en einnig er talað um að hvítna af hræðslu. Í spænsku kemur gulur litur einnig við sögu til að tjá ótta.

10. *Hræðsla er litaskipti*

Íslenska: *Fölna af skelfingu/ hræðslu, verða fölur sem nár, náfölna, vera náfölnur af skelfingu, hvítna af hræðslu.*

Spænska: *Ponerse pálido* ‘verða fölnur’, *ponerse blanco como la cera* ‘verða hvítur sem vax’, *ponerse blanco como el papel* ‘verða hvítur sem pappír’, *quedarse descolorido* ‘verða litlaus’, *ponerse amarillo* ‘verða gulur af hræðslu’.

GRUNNMYND 4 [DÝR]

Samlíkingar við dýr eru frjór jarðvegur fyrir orðasambönd (Nazárenko og Iñesta 1998). Lakoff (1987) bendir á að hér séu á

ferðinni hugtaksmyndhvörfin MANNESKJAN ER DÝR sem gera kleift að smíða kjörgerðir sem endurspegla ýmsa mannlega eiginleika. Samlíkingar við dýr geta verið heildar- eða deildarmyndhvörf.

11. *Hræddur maður er dýr*

Það vekur athygli að í báðum tungumálum er tilvísun í skjálfandi fugla. Einnig koma hundar við sögu auk lamba, beint í íslensku og óbeint í spænsku í orðasambandinu *verle las orejas al lobo* 'sjá eyru úlfsins'. Hér er vísað til úlfsins sem vekur ótta hjarðarinnar.

Íslenska: *Leggja á flóttu með skottið á milli fótanna, skjálfa eins og fuglsungi, vera hræddur eins og hundelt lamb, hræddur sem mús, fá gæsa húð af ótta/ hræðslu.*

Spænska: *Achantar el rabo* 'með skottið á milli fótanna', *temblar como un pajarito* 'skjálfa eins og lítill fugl', *verle las orejas al lobo* 'sjá eyru úlfsins', *temblar como una liebre cazada* 'skjálfa eins og veiddur héri', *tener un miedo cerval* 'vera eins og hrætt dádýr', *ponérsele a alguien la carne de gallina* 'fá gæsa húð', *tener alguien la carne de gallina* 'vera með gæsa húð'.

GRUNNMYND 5 [EIGN]

Í spænsku eru algeng þau myndhvörf sem taka með sér sögnina *hafa* en alla jafna er notuð sögnin *vera* í íslensku þegar um er að ræða skynjun eða tilfinningar. Spánverjar *hafa* hræðslu og kulda, þorsta, þreytu, sorg og þar fram eftir götunum en Íslendingar *eru* hræddir, þyrstir, þreyttir o.s.frv. Í eftirfarandi orðasamböndum birtast dæmi þess að í spænsku *hefur* manneskjan þessar tilfinningar.

12. *Hræðsla er eign manneskjunnar*

Íslenska: Engin dæmi fundust.

Spænska: *Tener miedo* 'hafa hræðslu', *tener más miedo que siete viejas* 'vera hræddari en sjö gamlar kerlingar', *llevarse un susto padre* 'hafa með sér ofsahræðslu', *pillar un susto* 'næla sér í ótta', *tomarle miedo (a alguien/ a algo)* 'verða hræddur við einhvern/eitthvað'.

13. Hræðsla nær tökum á manneskjunni

Hér er um það að ræða að manneskjan verður gripin ótta eða skelfingu, myndlíking sem liggur nokkrum orðasamböndum til grundvallar í báðum tungumálum.

Íslenska: *Vera yfirtekinn af ótta, gagntekinn af ótta, vera gripinn ótta, vera haldinn ótta, ótti nær tökum á einhverjum.*

Spænska: *Sentirse poseído por el miedo* ‘vera haldinn hræðslu’, *el miedo se apodera de alguien* ‘vera yfirtekinn ótta’, *el miedo se adueña de alguien* ‘óttinn nær tökum á einhverjum’, *caer presa del pánico* ‘vera haldinn skelfingu’, *ser presa del pánico* ‘vera gripinn ótta’.

GRUNNMYND 6 [ÁTÖK]

Í þessum flokki eru orðasambönd og orðtök þar sem óttinn birtist sem árás eða atлага að manneskjunni, það sem ræðst gegn henni. Árás eða atlögu er víða að finna á upptakasviði í fræðunum og er skemmst að minnast hugtaksm myndhvarfa Lakoffs og Johnsons sem í þessu tilfelli eru DEILUR ERU STRÍÐ. Flokkurinn greinist í þrjú undirsvið eða erkimyndhvörf: *Hræðsla ræðst á manneskjuna*, *hræðsla er millistig lífs og dauða* og *hræðsla drepur manneskjuna*.

14. Hræðsla ræðst á manneskjuna

Í spænsku jafnt sem íslensku skjóta upp kollinum orðasambönd þar sem óttinn ræðst á manneskjuna og yfirtekur hana.

Íslenska: *Vera bertekinn af ótta, vera beltekinn af ótta, vera gagntekinn af ótta (og skelfingu), vera yfirbugaður af hræðslu, vera yfirkominn af ótta.*

Spænska: *Ser derrotado por el miedo* ‘vera yfirbugaður af hræðslu’, *ser invadido por el miedo* ‘hræðslan ræðst inn á einhvern’, *ser vencido por el miedo* ‘vera sigraður af ótta’, *estar dominado por el miedo* ‘vera yfirbugaður af ótta’.

15. Hræðsla er að vera hvorki lífs né liðinn

Í báðum tungumálum býr sama myndhverfingin að baki orðasambandinu þegar sagt er að *vera hálfdaður úr hræðslu*.

Íslenska: *Vera nærri dáinn úr hræðslu, vera hálfdaður úr hræðslu.*

Spænska: *Estar medio muerto (de miedo)* ‘vera hálfdaður úr hræðslu’.

16. *Hræðsla drepur manneskjuna*

Hér er svipuð mynd að baki orðasamböndum í báðum tungumálunum. Samkvæmt sérfræðingum (sjá t.d. Margréti Björk Sigurðardóttur 2006) er sá möguleiki fyrir hendi að fólk verði svo óttaslegið að það hreinlega deyi úr hræðslu og má vera að sá veruleiki liggi eftirfarandi orðasamböndum til grundvallar. Þá má hafa í huga að árás endar oft með dauða þess sem ráðist er á.

Íslenska: *Dauðbræddur, deyjja úr hræðslu, dauðskelkaður.*

Spænska: *Estar muerto de miedo* ‘vera dáinn úr hræðslu’, *morirse de miedo* ‘deyjja úr hræðslu’.

4.3 Hungur

Hugtakið *hungur* nær yfir tilfinningu sem er algild í dýraríkinu. Þó er ekki um algilt hugtak að ræða frá sjónarhóli merkingarfræðinnar þar sem orðfræðileg afmörkun getur verið mismunandi eftir tungumálum. Það er ekki svo að í öllum tungumálum sé greint á milli *hungurs* og *þorsta* né heldur er hungur tjáð á sama hátt þegar um menn eða dýr er að ræða. Þá má benda á að orðið *hungur/hambre* á sér ekki jafnheiti í öllum tungumálum heims (Pamies og Iñesta 2002; Penas (ritstj.) 2009). Hins vegar er því ekki að neita að kjarni hugtaksins er tjáður á einn eða annan hátt í öllum heimsins málum (Pamies og Iñesta 2002).

Það þarf ekki að koma á óvart að merkingarsviðið HUNGUR sé frjór jarðvegur fyrir myndmál. Myndhvörf skapa grunninn að ótal orðasamböndum sem lúta að svengd eða hungri hvort sem er í spænsku eða íslensku, eða öðrum tungumálum. Eins og Pamies og Iñesta (2002) benda á má nefna sem dæmi þá vörpun eða yfirfærslu sem á sér stað þegar hungur fær merkinguna ‘löngun’, ‘þrá’, jafnvel ‘græðgi’, í orðasamböndum eins og *hungra í völd* eða *hungra í skemmtun* á íslensku og *hambre de triunfo* ‘hungra í sigur’ eða *hambre*

de riquezas ‘hungra í ríkidæmi’ í spænsku. Yfirfærslan getur einnig verið á hinn veginn, þ.e. *löngun*, þrá fær merkinguna ‘hungur’. Á spænsku er sagt estar *desganado* ef einhver er ‘ekki svangur/hungur-aður’; á íslensku er einnig sagt að *langa ekki í neitt* ‘vera ekki svangur’. Í greiningunni hér á eftir sést nokkuð glögggt að *hungur* er alla jafna marksviðið í myndhvörfum sem búa að baki orðtökunum sem voru skoðuð.

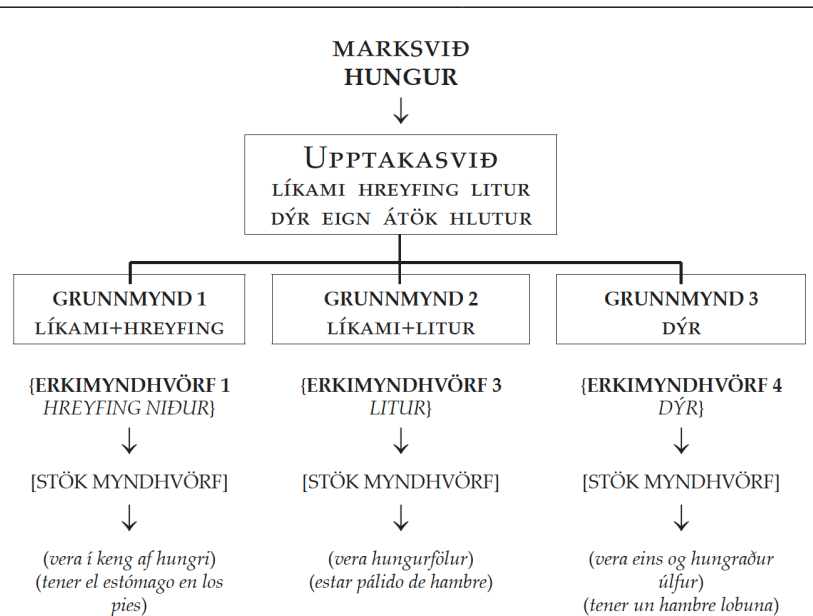
Eins og áður var byrjað á því að viðað sér orðasamböndum sem lúta að marksviðinu hungur í báðum tungumálunum og síðan var þeim skipað niður í flokka og svið í samræmi við hugmyndir Pamies og Iñesta til að freista þess að flokka þau eftir upptaka-sviðum, grunnmyndum og erkimyndhvörfum. Í *Töflu 2* birtist grunnskemað sem var notað við flokkunina og þá *Mynd 2*.

VERA SVANGUR / HUNGUR				
M A R K S V I Ð : H U N G U R	UPPTAKA-SVIÐ	GRUNN-MYND	ERKIMYNDHVÖRF	M Y N D L Í K I N G A R t.d. 1.1. <i>ganga í hungur- keng</i>
	LÍKAMI HREYFING LITUR DÝR EIGN ÁTÖK HLUTUR	1. [LÍKAMI] + [HREYFING]	1. Hungur er líkamshreyfing niður (á við) 2. Hungur er hljóð frá líkama	
		2. [LÍKAMI] + [LITUR]	3. Hungruð manneskja skiptir litum	
		3. [DÝR]	4. Hungruð manneskja er dýr	
		4. [EIGN]	5. Hungur er eign manneskjunnar	
		5. [ÁTÖK]	6. Hungur kvelur manneskjuna 7. Hungur drepur manneskjuna	
		6. [HLUTUR]	8. Hungruð manneskja borðar hvað sem er	

Tafla 2. Líkan fyrir mark- og upptakasviðið hungur⁶

Hér verður gerð grein fyrir hverjum lið fyrir sig en textinn endurspeglar töfluna sem er hér að ofan. Til að byrja með eru skoðuð orðasambönd sem falla undir grunnmyndina [LÍKAMI] og [HREYFING] en hreyfingin er að þessu sinni einungis niður og inn á við.

6 Byggt á Pamies og Iñesta (2002:183).

Mynd 2. Líkan fyrir mark- og upptakasviðið hungur

GRUNNMYND 1 [LÍKAMI] + [HREYFING]

Maginn kemur alla jafna við sögu í orðasamböndum sem lúta að *hungri* eða *svengd* eins og sést glögglega í spænsku orðasamböndunum *tener el estómago en los pies* ‘vera með magann í fótunum’ og *tener el estómago en los talones* ‘maginn er kominn niður að hælum’ þar sem brugðið er upp mynd af maga sem hefur færst niður. Í íslensku dregst líkaminn saman af hungri og má kalla það hreyfingu fram og niður á við, jafnvel inn á við, þegar einhver *er í keng af hungri* eða *gengur í hungurkeng*. Í spænsku er einnig sagt að *svengdin* komi að utan og þrengi sér inn í líkamann (LÍKAMINN ER ÍLÁT) í orðasamböndum eins og *entrarle hambre (a alguien)* ‘einhver verður svangur’ (‘hungrið smeygir sér inn’).

1. Hungur er líkamsbreyfing niður (á við)

Íslenska: *Vera kviðdreginn af sulti, vera í keng af hungri, ganga í hungurkeng, vera í sultarkeng.*

Spænska: *Tener el estómago en los pies* ‘vera með magann í fótunum’, *tener el estómago en los talones* ‘vera með magann í hælunum’, *entrarle hambre (a alguien)* ‘verða svangur’, *entrarle apetito a alguien* ‘fyllast matarlyst’.

Eitt kunnasta merki um hungur eða svengd er hljóðið sem berst frá görnum eða maga vegna þess að meltingarfærin eru á hreyfingu. Hljóðin eru oftast en ekki yfirfærð í dýraríkið og maginn sagður *gelta*, *rymja* eða *öskra* í spænsku; og í íslensku *gaula* eða *urga* garnirnar.

2. Hungur er hljóð frá líkama

Íslenska: *Garnirnar gaula*, *vera með garnagaul*, *einhvern golar í görn*, *vera gutlandi svangur*, *sulturinn urgar innan í einhverjum*.

Spænska: *Sonarle las tripas (a alguien)* ‘garnirnar gaula’, *ladrar el estómago* ‘maginn geltir’, *rugir el estómago* ‘maginn rymur’, *el estómago emite gritos* ‘maginn öskrar’, *música militar* ‘hermars berst frá maganum’.

GRUNNMYND 2 [LÍKAMI] + [LITUR]

Örfá orðasambönd í spænsku og íslensku gefa til kynna að manneskjan verði litlaus eða skipti litum þegar hún finnur til hungurs. Í spænsku verður maður *fölur af hungri* og hið sama er uppi á teningnum í íslensku, einhver verður *hungurfölur*. Í íslensku verður maður jafnvel gulgrár af hungri eða *glorsoltinn*.

3. Hungruð manneskja skiptir litum

Íslenska: *Vera hungurfölur*, *vera glorsoltinn*.

Spænska: *Tener el rostro pálido de hambre* ‘vera fölur úr hungri’.

GRUNNMYND 3 [DÝR]

Þegar hungraður maður er ímynd dýra í orðasamböndum er yfirleitt um að ræða vísun í villt dýr (kjötætur) eða húsdýr (grasætur). Spænska er auðugri að orðasamböndum af þessu tagi en íslenska

og fleiri dýrategundir koma við sögu. Það má kannski rekja til fábrotins dýralífs þar sem íslenska er töluð. Þó er ekki annað að sjá en að sum orðasamböndin séu fengin að láni og gildir það jafnt um spænsku sem íslensku þegar sagt er að einhver sé *ljónhungraður* eða *tener más hambre que un león en una huerta* ‘vera soltnari en ljón í grasa-garði’ eða þegar einhver er eins og *hungraður úlfur* í íslensku. Í spænsku koma dýr eins og asni, fló, ormur, köttur og hundur við sögu í orðasamböndunum sem eru til umfjöllunar og oftast en ekki gætir glettni í þeim eins og sést í *tener más hambre que un piojo en una peluca* ‘vera hungraðri en fló í hárkollu’ eða *tener más hambre que el burro de los gitanos* ‘vera soltnari en asni sígaunanna’.

4. *Hungraður manneskja er dýr*

Íslenska: *Vera ljónhungraður, vera eins og hungraður úlfur.*

Spænska: *Tener más hambre que un león en una huerta* ‘vera soltnari en ljón í grasa-garði’, *tener un hambre lobuna* ‘vera eins og hungraður úlfur’, *tener un hambre canina* ‘vera hundsvangur’, *tener más hambre que un lagarto* ‘vera soltnari en ormur’, *tener más hambre que un piojo en una peluca* ‘vera hungraðri en fló í hárkollu’.

GRUNNMYND 4 [EIGN]

Í spænsku eru tilfinningar eða geðshræringar oft látnar í ljós með sögninni *hafa* þar sem í íslensku er notuð sögnin *vera*. Spánverjar *hafa* hræðslu og kulda, þorsta, þreytu, sorg og þar fram eftir göt-unum en Íslendingar *eru* hræddir, þyrstir, þreyttir o.s.frv. Í eftirfarandi orðasamböndum birtast dæmi þess að í spænsku *hefur* mann-eskjan þessar tilfinningar og hugaræsing.

5. *Hungur er eign manneskjunnar*

Íslenska: Engin dæmi fundust.

Spænska: *tener hambre* ‘hafa hungur’, *tener gaza* ‘hafa svengd’, *tener carpanta* ‘hafa sult’.

GRUNNMYND 5 [ÁTÖK]

Fæða er orka sem knýr líkamann áfram. Ef líkaminn fær ekki þá næringu sem honum er nauðsynleg er hætt við að það komi niður á daglegum störfum hans. Líkaminn bregst við á ýmsan hátt en víst er að hann þjáist og örmagnast eins og kemur fram í orðasamböndum í báðum tungumálunum: í spænsku er sagt *sufrir hambre* ‘þjáist af hungri’ og það sama er sagt í íslensku. Í spænsku er hægt að verða svo svangur að maður missi sjónina, *tengo un hambre que no veo*, og í íslensku er það kvalafullt að vera hungraður, maður verður *sársvangur*. Svo hungruð verður manneskjan að hún fellur í yfirlið, *estar desmayado de hambre*, eins og sagt er í spænsku en í íslensku verður maður *örmagna* eða *aðframkominn af hungri*.

6. Hungur kvelur manneskjuna

Íslenska: *Þjáist af hungri, vera sársvangur, liða hungurkvalir, vera örmagna/ aðframkominn af hungri.*

Spænska: *Sufrir hambre* ‘þjáist af hungri’, *el hambre tortura al hombre* ‘hungrið kvelur manneskjuna’, *tengo un hambre que no veo* ‘að sjá ekki fyrir hungri’, *estar desmayado de hambre* ‘vera í yfirliði af hungri’.

7. Hungur drepur manneskjuna

Eins og áður sagði er ekki þrautalaust að vera soltinn eða aðframkominn af hungri og jafnvel að því kominn að *deyja úr hungri* eða *morirse de hambre* eins og sagt er á spænskri tungu. Í spænsku er einnig haft á orði að vera *hálfdaður af hungri* eða *estar medio muerto de hambre*. Eins og sést hér að neðan á íslenskan litríkari orðasambönd en spænskan yfir það að deyja úr sulti.

Íslenska: *Vera dauður úr sulti, drepast úr hungri, deyja úr hungri, farast/ sálast úr hungri, vera (falla) hungurmorð, vera banhungraður, deyja úr sulti og seyru.*

Spænska: *Estar muerto de hambre* ‘vera dauður úr hungri’, *morir(se) de hambre* ‘deyja úr hungri’.

GRUNNMYND 6 [HLUTUR]

Það að leggja sér hvað sem er til munns er merki heils hungurs. Í spænsku er slíkt hungur tjáð með orðasamböndum eins og *comerse los codos* ‘éta eigin olnboga’ og *estar tan hambriento que se come uno hasta las piedras* ‘vera svo illa haldinn af hungri að vera að því kominn að leggja sér grjótið til munns’. Í íslensku er hungrið tjáð með magninu sem viðkomandi gæti hugsað sér að innbyrða til að slá á það, þ.e. éta heilt naut eða heilan hest og þá væntanlega með húð og hári.

8. *Hungruð manneskja borðar hvað sem er*

Íslenska: *Vera svo svangur að geta étið heilt naut, geta étið heilan hest.*

Spænska: *Comerse los codos* ‘éta olnbogana’, *estar que se come las piedras* ‘vera svo svangur að geta lagt sér grjótið til munns’.

4.4 Ofát

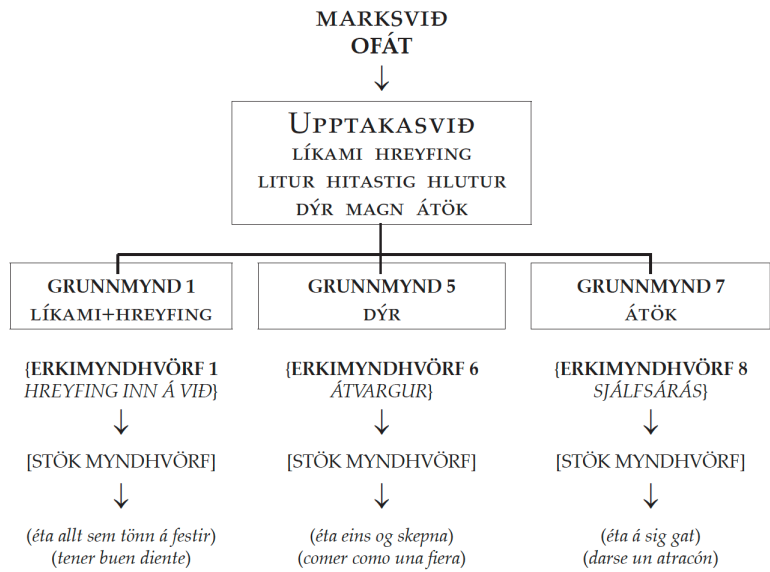
Líkaminn bregst við á ýmsan hátt þegar manneskja innbyrðir mat eða drykk. Hér er ætlunin að skoða nánar hvernig viðbrögð líkamans við ofáti eru orðuð og annað sem lýtur að því að innbyrða (of) mikla fæðu. Enn og aftur liggur hugtaksmyndhverfingin LÍKAMINN ER ÍLÁT til grundvallar mörgum þeirra orðasambanda sem hér eru í brennidepli. Að þessu sinni er gengið út frá upptakasviðunum LÍKAMI, HREYFING, LITUR, HITASTIG, HLUTUR, DÝR, MAGN og ÁTÖK sem einnig liggja grunnmyndunum til grundvallar. Erki-myndhvörfin eru á hinn bóginn eftirfarandi: *Að borða mikið er líkamsbreyfing inn á við, að borða mikið er að fylla líkamann, manneskja sem borðar mikið skiptir litum, manneskja sem borðar mikið hitnar, manneskja sem borðar mikið er blutur, manneskja sem borðar mikið er dýr, einstaklingur sem borðar mikið er hópur og að borða mikið er sjálfsárás.*

Í *Töflu 3* gefur að líta upptakasviðin sem stuðst er við, sem og grunnmyndir og erki-myndhvörf, og þar fyrir aftan er *Mynd 3*.

BORÐA OF MIKIÐ / OFÁT

	UPPTAKA-SVIÐ	GRUNN-MYND	ERKIMYNDHVÖRF	
MARKSVIÐ OFÁT	LÍKAMI	1. [LÍKAMI] + [HREYFING]	1. Að borða mikið er líkams-hreyfing inn á við	MYNDLÍKINGAR
	HREYFING		2. Að borða mikið er að fylla líkamann	
	LITUR	2. [LÍKAMI] + [LITUR]	3. Manneskja sem borðar mikið skiptir litum	
	HITASTIG	3. [LIKAMI] + [HITASTIG]	4. Manneskja sem borðar mikið hitnar	
	HLUTUR	4. [HLUTUR]	5. Manneskja sem borðar mikið er hlutur	
	DÝR	5. [DÝR]	6. Manneskja sem borðar mikið er dýr	
	MAGN	6. [MAGN]	7. Einstaklingur sem borðar mikið er hópur	
	ÁTÖK	7. [ÁTÖK]	8. Að borða mikið er sjálfsárás	
				t.d. 5.6. vera át-vargur

Tafla 3. Líkan fyrir mark- og upptakasviðið ofát'

Mynd 3. Líkan fyrir mark- og upptakasviðið ofát

7 Byggt á Pamies og Iñesta (2002:171).

GRUNNMYND 1 [LÍKAMI] + [HREYFING]

Alla jafna ber manneskjan fæðuna upp að munni sér og tyggur áður en henni er rennt niður. Sú mynd, sem hér er varpað upp, sýnir hreyfinguna upp á við að munni og inn á við. Einnig er um hreyfingu að ræða þegar maturinn er tugginn eins og sést í spænsku orðasamböndunum hér fyrir neðan.

1. Að borða mikið er líkamsbreyfing inn (á við)

Íslenska: *Borða/éta allt sem að kjafði kemur, borða/éta allt sem tönn á festir, gleypa í sig, troða í sig.*

Spænska: *Comer a dos carrillos* ‘borða mikið og hratt’, *comer a cuatro carrillos* ‘borða mikið og ofsahratt’, *tener buen diente* ‘éta allt sem tönn á festir’.

2. Að borða mikið er að fylla líkamann

Líkaminn, öllu heldur maginn, er ílát sem tekur við mat þegar borðað er. Þetta ílát er hægt að fylla, belgja út og troðfylla eins og orðasamböndin í báðum tungumálunum gefa til kynna. Hér er undirliggjandi hreyfing að utan og inn á við.

Íslenska: *Éta fylli sína, éta/ borða magafylli sína, éta/ borða sig saddan, éta sig í belg, éta yfir sig, troða í sig, troða sig út af mat, belgja sig út af mat, éta sig pakksaddan, éta sig fullsaddan, kýla vömbina.*

Spænska: *Darse una panzada* ‘belgja sig út’, *darse un hartazgo* ‘éta sig pakksaddan’, *llenarse la andorga* ‘éta magafylli sína’, *pegarse una hartada* ‘éta sig fullsaddan’, *ponerse hasta las orejas* ‘borða fylli sína (upp að eyrum)’, *ponerse hasta las tetas* ‘borða fylli sína (upp að brjóstum)’, *ponerse hasta los ojos* ‘borða fylli sína (upp að augum)’.

GRUNNMYND 2 [LÍKAMI] + [LITUR]

Að belgja sig út af mat eða drykk getur leitt til þess að menn ekki bara þrútni heldur skipti litum, einkum í andliti. Á spænsku er sagt að manneskja verði fjólublá af miklu áti, *ponerse morado de comer*, í íslensku er haft á orði að menn verði rauðþrútnir af mikilli drykkju.

3. Manneskja sem borðar mikið skiptir litum

Íslenska: Engin dæmi fundust.

Spænska: *Ponerse morado de comer* ‘verða fjólublár af áti’.

GRUNNMYND 3 [LÍKAMI] + [HITASTIG]

Ekki er óalgengt að líkamshitinn hækki eftir miklar máltíðir og segja Spánverjar að manneskjan verði „volg“, *ponerse tibio*. Þetta á hins vegar ekki við um íslenskuna þar sem orðasamband af þessum toga fannst ekki.

4. Manneskja sem borðar mikið hitnar

Íslenska: Engin dæmi fundust.

Spænska: *Ponerse tibio* ‘verða volgur af áti’.

GRUNNMYND 4 [HLUTUR]

Hér eru á ferðinni orðasambönd sem spretta upp af ýkjum (ofhvörf) en í þeim koma fyrir líkingar þar sem sá sem borðar birtist ekki sem lifandi vera heldur hlutur: gámur, poki eða svelgur sem tekur óendanlega við, þ.e.a.s. er botnlaus. Í báðum tungumálunum finnast orðasambönd þar sem þessari hugarmynd er brugðið upp.

5. Manneskja sem borðar mikið er hlutur

Íslenska: *Vera botnlaus, vera matargat, vera gámur, vera hámur, vera hit, vera svelgur, matsvelgur.*

Spænska: *Ser un saco roto* ‘vera matargat (vera eins og götugur poki)’, *ser un saco sin fondo* ‘vera botnlaus (poki)’, *comer como si tuviera la tripa rota* ‘éta eins og gat væri á maganum (vera matargat)’, *comer más que una lima (como una lima)* ‘éta meira en (eins og) ryksuga’, *comer como una lima sorda* ‘éta meira en hljóðlát ryksuga’, *comer más que un sabañón* ‘borða mikið og gleypilega’, *comer como un descosido* ‘borða

mikið og ákaflega’, *ponerse como un trompo* ‘vera eins og skoppara-kringla’, *ser una buena cuchara* ‘vera eins og stór ausa’.

GRUNNMYND 5 [DÝR]

Manneskjunni er oft líkt við dýr sem étur mikið og er dýrt á fóðrum. Skepnan getur verið kjötæta (*tígrisdýr, úlfur*) en einnig húsdýr sem er grasæta eða alæta (*hross, svín*). Fuglar koma hér einnig við sögu: *brægammur* í spænsku og *skarfur* í íslensku.

6. Manneskja sem borðar mikið er dýr

Íslenska: *Éta eins og skepna, éta eins og bestía, éta eins og hross, éta eins og svín, éta eins og gaddbestur, éta eins og bestur í afmæli, éta eins og hungraður úlfur, vera átvargur, vera átvagl, vera búrsnati, vera matarkind, matarkogni, matarskepna, mathákur, matgoggur, skarfur.*

Spænska: *Comer como un lobo* ‘éta eins og úlfur’, *comer como una fiera* ‘éta eins og skepna’, *comer como una bestia* ‘éta eins og bestía’, *comer como un animal* ‘éta eins og dýr’, *comer como un caballo* ‘éta eins og hross’, *comer más que un caballo* ‘éta meira en hross’, *comer como un cerdo* ‘éta eins og svín’, *comer como un buitre* ‘éta eins og hræfugl’, *comer más que un buitre* ‘éta meira en hræfugl’, *comer más que un gusano de seda* ‘éta meira en silkiormur’.

GRUNNMYND 6 [MAGN]

Hér er varpað upp þeirri mynd að einhver borði svo mikið að það sé á við tiltekinn fjölda fólks og jafnvel herdeild eða heilan her. Magnið, sem er innbyrt, er gefið í skyn með því að nefna fjölda munna sem það annars myndi metta.

7. Einstaklingur sem borðar mikið er hópur

Íslenska: *Éta á við heilan her, éta meira en heill her, borða á við tvo, borða á við fjóra.*

Spænska: *Comer más que un regimiento* ‘borða meira en herdeild’, *comer (una persona) por siete* ‘borða á við sjö’.

GRUNNMYND 7 [ÁTÖK]

Það má ef til vill líta á ofát og ofdrykkju sem illa meðferð á líkam-
anum og jafnvel tala um árás á hann þar sem afleiðingarnar geta
orðið slæmar þótt ýktar séu í orðasamböndum eins og þegar sagt
er að einhver *springi úr ofáti* eða *éti á sig óþrif*. Dæmi um orðasam-
bönd af þessu tagi er allmörg í íslensku. Í spænsku fundust þrjú
orðasambönd þar sem þessi hugarmynd birtist.

8. Að borða mikið er sjálfsárás

Íslenska: *Borða/éta yfir sig, éta á sig gat, springa úr ofáti, borða undir
spreng, éta sig í spreng, éta sig máttlausan, éta á sig óþrif, éta sig í kút, éta sér
til óbóta, éta sér til óhagðar, deyja af ofáti.*

Spænska: *Darse un atracón* ‘éta yfir sig’, *pegarse un atracón* ‘éta sig í
spreng’, *pegarse una comilona* ‘kýla vömbina’, *pegarse una hartada* ‘éta sig
sprengsaddan’.

5 Lokaorð

Í rannsókninni, sem hér er fjallað um, voru borin saman orðasam-
bönd í íslensku og spænsku. Stuðst var við líkan spænsku fræði-
mannanna Pamies og Iñesta (2000, 2002; Pamies 2001a) sem var
smíðað með það fyrir augum að flokka orðasambönd í ólíkum
tungumálum eftir hugtaksmyndhvörfum, og einnig til að fá úr því
skorið hvort þau væru algild eða ekki. Í brennidepli voru orðasam-
bönd sem spretta af viðbrögðum manneskjunnar eða mannslíkam-
ans við ýmsar aðstæður. Samanburðurinn náði til samtals sex mark-
sviða og orðasambanda sem heyra undir þau. Marksviðin voru:
HRÆDSLÁ, HUNGUR, MEGURÐ, OFÁT, REIDI og VINNA. Hér var
gerð grein fyrir þremur þessara sviða: *hræðsla* / *vera hræddur, hungur*
/ *vera svangur og ofát* / *borða of mikið*. Orðasamböndum, sem lúta að
þessum þremur marksviðum, var skipað niður í flokka og svið í
samræmi við hugmyndir áður nefndra fræðimanna, þ.e. upptaka-
svið, grunnmynd og erkimyndhvörf.

Upptakasviðin fyrir marksviðið *hræðsla/vera hræddur* voru sjö: LÍKAMI, HREYFING, HITASTIG, LITUR, DÝR, EIGN og ÁTÖK. Grunnmyndir, sex talsins, voru að hluta samsettar úr þáttum af upptakasviði: LÍKAMI + HREYFING, LÍKAMI + HITASTIG, LÍKAMI + LITUR, DÝR, EIGN og ÁTÖK. Þær greindust í sextán undirsvið eða erkimyndhvörf. Til að mynda deildist grunnmyndin líkami + hreyfing í *breyfing upp, breyfing niður, breyfing út (á við), breyfing inn (á við), líkamsskjálfti, líkamslömun*. Dæmi um hreyfingu út (á við) eru orðasamböndin *míga á sig af hræðslu* og *mearse de miedo* ‘míga á sig af hræðslu’ á spænsku.

Upptakasviðin fyrir *hungur / vera svangur* voru einnig sjö: LÍKAMI, HREYFING, LITUR, DÝR, EIGN, ÁTÖK og HLUTUR; og grunnmyndirnar sex að hluta til samsettar úr þáttum af upptakasviðinu eins og í fyrra tilfellinu: LÍKAMI + HREYFING, LÍKAMI + LITUR, DÝR, EIGN, ÁTÖK og HLUTUR. Hér voru undirsviðin eða erkimyndhvörfin samtals átta. Grunnmyndin LÍKAMI + HREYFING deildist í erkimyndhvörfin *breyfing niður á við* og *hljóð frá líkama (breyfing sem framkallar hljóð)*. Dæmi um hið síðarnefnda eru orðasamböndin *garnirnar gaula* og *ladrar el estómagó* ‘maginn geltir’ á spænsku.

Upptakasviðin fyrir *ofát / borða of mikið* voru samtals átta: LÍKAMI, HREYFING, LITUR, HITASTIG, HLUTUR, DÝR, MAGN og ÁTÖK. Grunnmyndirnar voru sjö og, eins og áður, samsettar úr þáttum af upptaka sviðinu: LÍKAMI + HREYFING, LÍKAMI + LITUR, LÍKAMI + HITASTIG, HLUTUR, DÝR, MAGN og ÁTÖK. Þær deildust í samtals átta erkimyndhvörf. Grunnmyndin LÍKAMI + HREYFING skiptist í erkimyndhvörfin *líkamshreyfing inn á við* og *breyfing sem fyllir líkamann*. Dæmi um hið síðarnefnda eru orðasamböndin *éta magafylli sína* og *llenarse la andorga* ‘fylla á sér magann, éta magafylli sína’ á spænsku.

Eins og var reifað í meginmáli greinarinnar liggja sömu hugtaksmyndhvörf að baki mörgum þeim íslensku og spænsku orða samböndum sem rannsóknin náði til. Spánverjar jafnt sem Íslendingar „gera á sig af hræðslu“, eru „hungurfölir“ og „éta sig í spreng“ ef því er að skipta og tjá tilfinningar sínar og líðan í orðasamböndum sem byggjast á myndhvörfum sem spretta af líkamlegri svörun manneskjunnar við ákveðnar aðstæður. Samanburðurinn á orða-

samböndum í íslensku og spænsku staðfestir svo að ekki verður um villst að í tungumálunum eru mörg orðasambönd af sama meiði og má þar af leiðandi draga þá ályktun að mannleg hugsun sækir sér efnivið í algilt hugrænt gangverk þegar fólk tjáir tilfinningar eins og til dæmis *hræðslu* og jafnvel *hungur* og *ofát*. Samkvæmt rannsóknnum fræðimanna (Penas Ibáñez, Pamies og Iñesta) fyrirfinnast orðasambönd af þessum toga í ýmsum tungumálum og spænska og íslenska skipa sér í þann hóp. Í þessu sambandi má geta þess að Kínverjar „gera á sig af hræðslu“ og sama er uppi á teningnum meðal Rússa og hjá Gvaraníum í Suður-Ameríku. Í kínversku er t.a.m. sagt *væta buxurnar af hræðslu* (湿了裤子), á rússnesku *míga á sig af hræðslu* (описать от страха) (Penas Ibáñez og Erla Erlendsdóttir 2014) og Gvaraníar segja *okyhyje okakapa peve* ‘hann hræðist, hann gerir í sig’ (Pamies og Iñesta 2000).

Flokkun orðasambanda með skapalóni Pamies og Iñesta gerir kleift að sýna merkingarvensl þeirra og flokka þau eftir tiltölulega fáum grunnmyndum og erkimyndhvörfum en það auðveldar til muna að bera saman orðasambönd milli tungumála og finna jafngildi þeirra í þeim málum sem um ræðir hverju sinni.

HEIMILDIR

- Bergsveinn Birgisson. 2012. Stuttur kveikur Skalla-Gríms. Tvær umþenkingar um hugræn fræði. *Ritid* 3:43–66.
- Casas Gómez, Miguel. 2000. Tabú de palabra e interdicción conceptual. Í: Antonio Parnies Bertrán og Juan de Dios Luque (ritstj.). *Trabajos de lexicología y fraseología contrastivas*, bls. 79–98. Granada: Método Ediciones.
- Dobrovol'skij , Dimitri og Elisabeth Piirainen. 2006. Cultural knowledge and idioms. *International Journal of English Studies* 6 (1):27–41.
- Fichtner, Bernd. 1992. Metaphor and Learning Activity. Í: Y. Engeström, R. Miettinen og R.L. Punamäki (ritstj.). *Perspectives on Activity Theory*, bls. 314–324. Cambridge: Cambridge University Press.
- García-Page Sánchez, Mario. 2008. *Introducción a la fraseología española. Estudios de las locuciones*. Barcelona: Anthropos.
- Íslensk orðabók. 2002. Ritstj. Mördur Árnason. Reykjavík: Edda.
- Jakob Benediktsson. 1983. Myndhverfing. Í: Jakob Benediktsson (ritstj.). *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, bls. 187–188. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands / Mál og menning.
- Jón. G. Friðjónsson. 2006. *Mergur málsins – Íslensk orðatiltæki, uppruni, saga og notkun*. Reykjavík: Mál og menning.
- Jón Hilmar Jónsson. 2005. *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Kövecses, Zoltán. 1995. Anger: Its language, conceptualization and physiology. Í: John R. Taylor og Robert E. MacLaury (ritstj.). *Language and the Cognitive Construal of the World*, bls. 181–196. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Lakoff , George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George. 1993. The Contemporary Theory of Metaphor. Í: A. Ortony (ritstj.). *Metaphor and Thought*, bls. 202–251. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George og Mark Johnson. 2001. *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra.
- Lakoff, George og Zoltán Kövecses. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. Í: Dorothy Holland og Naomi Quinn (ritstj.): *Cultural Models in Language and Thought*, bls. 195–221. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luque Durán, Juan de Dios og Francisco José Manjón Pozas. 1998. Fraseología, metáfora y lenguaje taurino. Í: Juan de Dios Luque Durán og Antonio Parnies Bertrán (ritstj.). *Léxico y fraseología*, bls. 43–69. Granada: Departamento de Lingüística General y Teoría de la Literatura de la Universidad de Granada. Serie Collectae.
- Margrét Björk Sigurðardóttir. 2006. Er hægt að deyja úr hræðslu? *Vísindavefurinn* 16.5.2006. <http://visindavefur.is/?id=5934> (20. júní 2014).
- Moreno, J. C. 1997. Tipología y semántica de las construcciones sensitivas. Í: J.A.

- Molina og Juan de Dios Luque (ritstj.). *Estudios de Lingüística General* I, bls. 91–105. Granada: Método Ediciones.
- Nazarenko, Lilia og Eva Mª Iñesta. 1998. Zoomorfismos fraseológicos. Í: Juan de Dios Luque og Antonio Pamies (ritstj.). *Léxico y fraseología*, bls. 101– 109. Granada: Método Ediciones.
- Orðasambandaskrá Orðabókar Háskóla Íslands. Á vefsíðu OH: <http://www.lexis.hi.is/osamb/osamb.pl> (20. júní 2014).
- Pamies Bertrán, Antonio. 2001a. Modelos icónicos y archimetáforas: algunos problemas metalingüísticos en el ámbito de la fraseología. *Language Design. Journal of Theoretical and Experimental Linguistics* 4:75–86.
- Pamies Bertrán, Antonio. 2001b. El concepto de equivalencia cognitiva en fraseografía bilingüe. Í: José A. Sabio, Joëlle Guatelli, Gonzalo Guillén og María Saukó (ritstj.): *Traductología y lingüística aplicada*, bls. 23–31. Granada: Método Ediciones.
- Pamies Bertrán, Antonio. 2002. Fraseología contrastiva y universales metafóricos. *Actas. VII encuentro de profesores de español de Eslovaquia*, bls. 73–86. Bratislava.
- Pamies Bertrán, Antonio og Eva Mª Iñesta. 2000. El miedo en las unidades fraseológicas: enfoque interlingüístico. *Language Design. Journal of Theoretical and Experimental Linguistics* 3:41–76.
- Pamies Bertrán, Antonio og Eva Mª Iñesta. 2002. *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos*. Granada: Granada Lingvística.
- Penas, Mª Azucena (ritstj.). 2009. *Traducción e Interculturalidad. Aspectos metodológicos, teóricos y prácticos*. Rabat: Universidad Mohamed V de Rabat, Universidad de Bergen de Noruega y Editorial CantArabia.
- Penas Ibáñez, Mª Azucena og Erla Erlendsdóttir. 2014. Ítems léxicos metafóricos de los campos nocionales ‘miedo’, ‘tener hambre’ y ‘comer mucho’ en español, islandés y ruso. *Tonos digital* 26. Á vefsíðu *Tonos digital*: [http://www.um.es/tonosdigital/znum26/ indice26.htm](http://www.um.es/tonosdigital/znum26/indice26.htm) (20. júní 2014).
- Ruiz Gurillo, Leonor. 1998. *La fraseología del español coloquial*. Barcelona: Ariel.
- Wierzbicka, Anna. 1990. The Meaning of Color Terms: Semantics, Culture and Cognition. *Cognitive Linguistics* 1:99–150.
- Wierzbicka, Anna. 1999. Emotional Universals. *Language Design* 2:23–69.
- Wierzbicka, Anna. 2000. Primitivos semánticos y universales léxicos: Teoría y algunos ejemplos. Í: Antonio Pamies Bertrán og Juan de Dios Luque Durán (ritstj.): *Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas*, bls. 1–28. Granada: Departamento de Lingüística General y Teoría de la Literatura de la Universidad de Granada.
- Zanotto, Maria Sophia, H.M. Moura, S. Vereza og Maria Isabel Nardi M. 2002. *A apresentação à Edição Brasileira de Metaphors We Live By*. São Paulo / Campinas: EDUC, Mercado de Letras.
- Þórhallur Eyþórsson. 2012. „Bara hrægammal.“ Myndhvörf hjá Lakoff og Pinker. *Milli mála* 4:243–256.

Með hjartað í lúkunum eða buxunum.

**Um myndhvörf í spænskum og
íslenskum orðasamböndum**

Í þessari grein er fjallað um samanburðarrannsókn á orðasamböndum í spænsku og íslensku. Útgangspunktur rannsóknarinnar eru nokkrar grunnhugmyndir hugrænna málvísinda og merkingarfræði. Hér er notuð aðferð sem spænsku málvísindamennirnir Pamies og Iñesta (2000, 2002, Pamies 2001a) mótuðu til að flokka orðasambönd í ólíkum tungumálum út frá myndhvörfum með það fyrir augum að greina hvort þau væru algild eða ekki. Í ritgerðinni er gerð grein fyrir helstu niðurstöðum af samanburði á orðasamböndum í spænsku og íslensku sem falla undir sviðin ÓTTI, HUNGUR og OFÁT. Meginniðurstaða samanburðarins er sú að sömu hugtaksmýndhvörf liggja að baki mörgum þeim íslensku og spænsku orðasamböndum sem rannsóknin náði til.

Lykilorð: hugræn fræði - samanburðarrannsókn – spænsk og íslensk orðasambönd

ABSTRACT

With the heart in the hands or in the trousers.

About metaphors in spanish and icelandic phrases

This paper is a comparative study of phrases and idioms in Spanish and Icelandic. Our point of departure are some basic ideas of cognitive linguistics and semantics, and first and foremost the scheme constructed by the Spanish linguist Pamies and Iñesta (2000, 2002, Pamies 2001a) aiming at systematising phrases and expressions of diverse languages based on conceptual metaphors in order to establish whether they are universal or not. The article gives an account of the conclusions drawn from a comparison of idioms concerning FEAR, HUNGER and OVEREATING in Spanish and Icelandic. The main conclusion of the comparison is that the same conceptual metaphors form the basis of many of the Icelandic and Spanish idioms covered by the study.

Keywords: cognitive linguistics – comparative study – Spanish and Icelandic phrases and idioms